

УДК 94(477)"1920":37.014.3

Богдан Безпалько,
Київський університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-6081-2428

Соціально-економічне становище вчителів УРСР у 1920-ті рр.

Abstract. In the article the author reveals the problems of socio-economic situation of teachers in the 1920s. Reveals the reasons for reforms in the school structure and the impact on this process of the Bolshevik government, which was gradually established in the USSR. Emphasizes the connection between loyalty to the authorities and the material support of the teaching staff. The attitude of teachers to the Bolshevik government and the reaction to criticism from educators are considered. The author shows the difficult financial situation of teachers, who clearly demonstrated their rejection of the new Bolshevik vision, and the ways in which the authorities used to make educators more loyal to themselves.

Keywords: teachers, socio-economic situation, education, school, Bolsheviks.

6 січня 1919 р. під егідою більшовиків була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка. Зміни, що відбувались у країні стосувались як ідеологічного, так і економічного виміру. Не оминули вони й освітню сферу, адже її система склалась за часів Російської імперії, яку більшовики критикували¹. Завдання сформувати єдину школу в УСРР отримав перший народний комісар освіти І. Стащенко. Для здійснення широкомасштабної реформи було видано наказ зорганізувати спеціальну комісію «Товариство шкільної освіти». Вона за півтори місяця розробила план єдиної школи та продемонструвала його на Другому вчительському з'їзді². Стратегія отримала схвальні відгуки і розпочалась робота для реалізації задуму.

Конструювання єдиної шкільної системи повинно було покращити її функціонування і посилити контроль з боку державного апарату. Саму ж освітню систему влада розглядала, як інструмент інформаційного впливу, котрий повинен був допомогти виховати лояльне до більшовиків суспільство. У зазначеному ключі актуалізувалась роль вчителів. Адже, саме їхня позиція була вирішальною у шкільництві. Дослідивши соціально-економічне становище освітян, ми зможемо краще усвідомити наскільки більшовицька влада мала сильні, чи слабкі позиції в УСРР. Позиція ж вчителів, мала суттєвий вплив на зазначений процес, що додатково актуалізує нашу проблематику.

Серед науковців зазначена проблематика мала певний вияв у дослідницькому вимірі. Зокрема, М. Долінго розглядав матеріальне становище працівників освіти, в тому числі й вчителів. Він підкреслював низьку заробітню плату та непевний статус професії у тогочасному суспільстві. Значно менша увага приділялась питанню відносин з владними структурами³.

П. Солодуб навпаки намагався більшою мірою розкрити політичне становище освітян. Він писав про напруженість та недовіру у відносинах шкільництва та партноменклатури.

¹ Кульчицький, С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ: Темпора, 2013. С. 305-310.

² Лікарчук, І. Міністри освіти України: монографія. В 2-х т. Т. 1 (1917–1943 рр.). Київ, Видавець О. Ешке. 2002. С. 9-43.

³ Долінго, М. Матеріальне становище робітників освіти на Україні. Радянська освіта. 1924. № 3-4. С. 112-116.

Дещо опускалось питання власне ж реакції більшовиків на зазначений стан речей⁴. Е. Євсєєва дивилась на проблематику з більш ширшої точки зору, вона аналізувала й питання освітньої еміграції, відзначаючи також негативне матеріальне становище вчителів. Л. Березівська у своїй монографії «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» також частково торкалась нашої теми. Вона розглядала процес боротьби проти «неугодних освітян», відзначаючи роль учительських з'їздів⁵.

Важливим елементом у зазначеній проблематиці є праці радянських авторів, які були видані за межами союзу. Однією з них є робота С. Сірополка «Історія освіти в Україні», вона була надрукована 1937 р. у Львові. Перевидання книги відбулось аж у 2001 р. Автор комплексно аналізує стовнення української освітньої системи. Він торкається потрібного нам періоду⁶. Більше уваги до формування шкільних предметів та їх ідеологічного наповнення у 1920–1930-х рр. придяляв Г. Ващенко. У Відні 1957 р. вийшла його робота «Проект системи освіти в Україні». Дослідник зауважував недоліки засудження політики українізації у сфері освіти. Він також відзначав вплив влади на процес формування радянської історичної парадигми. Важливо зауважити й Г. Васьковича. Він був професором Українського вільного університету, що розташовувався в Мюнхені. Праця автора «Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)» належить до періоду занепаду СРСР, адже вона вийшла у 1996 р. У ній Васькович аналізує роль українських вчителів у формуванні шкільної системи 1920–1930х рр. Також, відбувається спроба розкрити впливи іноземних науковців на освітній процес.

«Стара освіта» у розумінні більшовиків носила не лише імперський спадок. З 1917–1919 р. вона формувалась в умовах визвольних змагань українського народу. Під час урядів Центральної Ради, Скоропадського та Деякторії у школах зміщувався акцент викладання предметів на українську мову навчання. 1 серпня 1918 р. в Українській Державі був прийнятий закон про обов'язкове вивчення предметів українознавства та історії України у середній школі⁷. Водилися такі предмети, як українська мова, література, історія України, географія України. Це не могло не залишити відбитку на змісті освіти і тим паче – вчителях, які з острахом очікували майбутніх змін в шкільній системі.

На українських землях питання грамотності мало глобальний характер, адже в УРСР більша половина людей не вмiла писати. У відсотковому відношенні найгіршою була ситуація на Волині. Там частка неписьменних становила понад 82 %. Не надто оптимістичною була ситуація й в інших регіонах (див. таблицю №1)⁸.

Етнічні українські території	Рік	Кількість неписьменних, %
УРСР	1926	58,40
Кубань	1923	67,56
Галичина	1910	≈ 60,00
Буковина	1910	≈ 70,00
Волинь	1921	82,10
Підкарпаття	1921	65,67

Таблиця №1. Кількість неписьменного населення на різних етнічних українських землях

Виходячи із зазначеної ситуації, більшовицька влада не могла просто ігнорувати вчителів, вони були необхідними для надання освіти «робітничому класу», особливо в

⁴ Солодуб, П. 1925. Революція й народній учитель. *Радянська освіта*. 1. С. 9-11.

⁵ Березівська, Л. 2008. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ. С. 116.

⁶ Сірополко, С. 2001. Історія освіти в Україні. Степан Сірополко. Київ. Наук. Думка. 912 с.

⁷ Там само.

⁸ Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. 2012. Київ: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова. С. 12.

умовах початку індустріалізації. Проте, допоки вчителі не виявляли лояльності до комуністичної ідеології, їхнє матеріальне становище знаходилося у плачевному стані.

Однією з найбільш вагомих роблем в 1920–1923 рр. була відсутність шкільних бюджетів, що в свою чергу позначалось на матеріальному становищі освітян. Батьки часто не могли забезпечити власним коштом навчання дітей, тому відбувались скорочення кількості як учнів, так і самих шкіл⁹.

У 1924 р. існувало 15 595 трудових шкіл, з них 2027 знаходились на утриманні сільських рад, профспілок, кооперативних й інших об'єднань, інші перебували на балансі державного та місцевого бюджету. На зазначений рік 46,8 % учнів віком 8-11 років мали змогу здобувати загальну освіту. Враховуючи те, що на період 1921–1923 рр. УРСР перебувала в умовах голоду, зарплата вчителів все більш натуралізовувалась, що свідчило й про гостру недостачу загального фінансування освіти. Перше фінансування, яке було закладено в бюджеті 1924 р. не вплинуло належним чином на стан речей. Щодо деклараційного оформлення, то в цьому аспекті школи переживали етап становлення внутрішнього розпорядку, системи оплати, розкладів, програм, навантажень і тому подібного. Зарплату не виплачували по два-три місяці, що призводило до погіршення матеріального становища вчителів та збільшення рівня суїцидальних випадків серед педагогів¹⁰.

Якщо рзглянути заробітню платню учителів, красномовно виглядає її співставлення з колегами інших країн, незважаючи на цінову політику різних держав, показники зарплат в СРСР в рази менші від більшості, всі фінансові розрахунки проводилися відповідно до курсу американського долара у 1924 р. (дивись таблицю №2)¹¹.

Держава	Вартість продуктового набору	У 30-річному віці		У 50-річному віці	
		Місячний оклад	Показник до реальної зарплати	Місячний оклад	Показник до реальної зарплати
Англія	2,16	98,0	45	155,0	72
Бельгія	2,00	36,00	18	42,00	21
Болгарія	1,10	10,80	10	13,70	12
Німеччина	1,93	40,00	21	56,00	29
Голландія	2,20	84,30	38	108,60	49
Іспанія	2,01	38,88	19	77,70	39
Італія	1,99	23,90	12	31,70	16
Китай	1,57	51,00	32	51,00	32
Латвія	1,50	15,30	10	48,00	32
Литва	1,45	21,60	15	30,60	21
СРСР	2,10	13,00	6	13,00	6
Румунія	1,18	16,17	14	27,55	23
США	2,35	100,0	43	200,00	85
Фінляндія	1,67	48,00	29	75,00	45
Франція	2,00	33,00	17	44,00	22
Чехословаччи	1,80	28,30	16	52,80	29

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 539. Оп.3. Спр. 1393. Арк.152

¹⁰ Долінго, М. 1924. Матеріальне становище робітників освіти на Україні. *Радянська освіта*. 3-4. С. 112-116.

¹¹ Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії. С. 35.

на					
Швейцарія	1,54	83,02	54	93,45	61
Швеція	2,21	70,70	33	88,80	42
Югославія	1,55	15,00	10	19,00	12

Таблиця №2. Середня зарплата учителів країн Європи і світу

Маючи практично однакову ціну на «продуктовий набір» в СРСР загалом, та УРСР зокрема, вчителі отримували найнижчу заробітню платню з усіх зазначених країн. Ще однією вагомою проблемою було й те, що стаж роботи не впливав на ріст матеріального забезпечення, як це відбувалось в інших країнах. Таким чином, молоді працівники втрачали мотивацію залишатися в освітянській сфері, адже від тривалості часу вчителювання зарплата не зростала.

Зважаючи на те, що саме вчителі повинні були виховувати учнів в дусі соціалізму, їхня лояльність до зазначених ідей була необхідною, але низькі зарплати не приносили новій владі популярності серед освітян. Зазначену тезу підтверджує у 1925 р. депутат Трудового конгресу України П. Солодуб говорячи, що народний учитель в історії українського бандитизму грає не останню роль¹².

Негативну оцінку щодо підтримки влади учителями дає в тому ж році Народний комісар освіти Я. Шумський. Він відзначав ворожість у настроях педагогів у школах, їх небажання співпрацювати з владою. Підкреслюючи антирадянську налаштованість вчителів нарком освіти заявляв, що вони почали переходити до співпраці лише з 1924 р. Виокремлювались вчителі сільської місцевості, які на думку можновладця були ще більш антирадянськи налаштовані. В першу половину 1920-х років, вчителів вважали головними носіями націоналістичних ідей, та ставились до них із взаємною недовірою¹³.

Схожу позицію поділяв нарком освіти В. Затонський. Він стверджував, що на 1923 р. більшість інтелігенції, а з ними й вчителі, були негативно налаштовані стосовно жовтневої революції. Роздумуючи над причинами такого розвитку подій Затонський наголошував, що освітяни не підтримують ідеї соціалізму. А причиною тому був страх, що мовляв, нова влада не дасть їм можливість працювати «на користь рідної неньки, селянської демократичної України»¹⁴.

Державний апарат не міг просто спостерігати за вороже налаштованими педагогами. Ще у 1923 р. відбулась масштабна «чистка» серед вчителів, яку О. Шумський називав «першою кампанією політичної перевірки». Результатом чого, за словами П. Солодуба на 1925 р. вже було 50 тисяч вчителів, які сповідували комуністичній ідеї, але більша частина все ще не довіряла владі. З цієї точки зору не дарма було розпочато учительські з'їзди, саме на них влада могла оцінити загальну тенденцію настроїв освітян і навіть більше, корегувати їх.

Перший Всесоюзний учительський з'їзд відбувся у Москві в січні 1925 р. Було 231 учасників з України. Висновком зазначеного дійства, що проявився у декларації, була заява про завершення аполітичності вчителів та визнання ними легітимності радянської влади. Необхідно зауважити про підняття зарплат вчителям з 1925 р., проте воно не вплинуло вагомим чином на матеріальне забезпечення вчителів¹⁵. Таким чином, 1925 р. характеризувався частковим визнанням з боку шкільних педагогів більшовицької влади, з іншого ж боку, залишалась значна кількість незадоволених.

¹² Солодуб, П. Революція й народній учитель. С. 9-11.

¹³ Шумський, О. 1925. На третьому фронті (До учительського з'їзду). Радянська освіта. 1. С.5

¹⁴ Затонський, В. 1923. До радянського вчительства. Радянська освіта. 1923. 1. С. 6-14.

¹⁵ Евсеева, Е. 2001. Эмигрантская и советская высшая школа 20-х гг. Новый исторический вестник. Москва. 1. С. 43-61.

Дослідник теорії й історії педагогіки Я. Мамонтов зазначав кризові явища, які переживала педагогіка. В свою чергу, це була одна з причин, чому нова влада не отримала широкої популярності серед освітян. Ліквідація старої системи та швидкий пошук нових форм, часто незадовільняли освітян, які мали дореволюційний стаж роботи. У 1927 р. дослідник кричуще засуджував стратегію вчителювання в школі: «На наших очах відбувається настільки могутній процес руйнування педагогічного світу, який буває лише в періоди найбільших соціальних рухів. Щось подібне педагогіка переживала лише на світанку капіталізму, в епоху Ренесансу...»¹⁶.

З одного боку, необхідно було розповсюдити освіту, яка формувала б у дітей соціалістичну свідомість. З іншого, як зазначалось раніше, на початок 1920-х років більшовицька влада не почувалась впевнено в УРСР, це не дозволяло здійснювати надмірно радикальні зміни. Саме тому паралельно відбувались два напрямки роботи: ліквідація неписьменності¹⁷ та політика коринізації, складовою частиною якої була українізація¹⁸. Це приводило до того, що розбудовуючись шкільна освіта у своєму змісті мала соціалістичну й трудову ідею виховання, але зберігалась українська мова викладання та документообігу.

Такий стан речей відображався на вчителях. Вони користувались неможливістю ліквідації шкільного складу більшовиками, створюючи їм певні друднощі, висловлювали власну стриману позицію щодо підтримки влади. Вона ж в свою чергу, почала виховувати потрібних їй вчителів та поступово замінювати якісний склад.

Щоб окреслити вчителям рамки дозволеного, влада видавала відповідні укази. Саме на них у своїй діяльності повинні були орієнтуватись освітяни. Так, в 1922 р. вийшов «Кодекс законів про народну освіту». За ним вчителі повинні були сприяти формуванню матеріалістичного світогляду, прихильності до колективного способу життя та виховання в школах праці. Що цікаво, саме у цій програмі чи не вперше постало питання доцільності функціонування в школі традиційного уроку історії. Відстоювалась думка про інтеграцію уроку в загальний предмет, який би відображав функціонування соціому в минулому й сьогоденні¹⁹.

Насправді ж такі ідеї лише окреслили дійсність. Адже у 1921 р. історія соціалізму, новітня історія, історія культури, політична економіка були об'єднані, тобто інтегровані в єдиний навчальний предмет «суспільствознавство».

Укладачі програми М. Попов і М. Гейнике відстоювали позицію, що така інтеграція дозволить учням краще усвідомити суспільні процеси в контексті світової історії, збагнути глибину окремих історичних процесів та явищ. У пояснювальній записці до курсу підкреслювалось, що завдяки таким діям скорочувався загальний час викладання раніш окремих предметів, а відповідно й терміни їх вивчення учнями²⁰. Фактично саме тут вперше з'явився термін «суспільствознавство».

Зазначені дії, ще більше налаштували вчителів проти влади. Через перевантаженість матеріалом і орієнтування на самостійне навчання таких предметів як суспільствознавство, учні не могли засвоювати знання на належному рівні. Вчителі предметники, повинні були подавати матеріал, що знаходився поза зоною їхньої компетентності, та ще й «прив'язувати»

¹⁶ Мамонтов, Я. 1925. Що таке педагогічна система. *Радянська освіта*. 5. С. 13

¹⁷ Мороз, А. 1976. Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках. *Український історичний журнал*. 8. С. 111-116.

¹⁸ Даниленко, В. 1992. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті роки). *Проблеми історії України: факти, судження пошуку*. Київ. Вип. 2. С. 79.

¹⁹ Дятлова, О. 2007. Інтегровані навчальні посібники з суспільствознавчих дисциплін 20- тих - поч. 30-тих рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць*. Ізмаїл. 22. С. 62-66.

²⁰ Смагін, І. 2010. Підручник із суспільствознавства в українській школі 1920–1990 рр.: проблеми створення і функціонування: монографія. Житомир. обл. ін-т. Післядипломної пед. освіти. Житомир. С. 24.

його до соціалістичних ідей. В сукупності це призводило до низького рівня володіння дітьми базових предметів: математики, фізики, географії, історії та ін.

Разом з тим існували так звані «Порадники соціального виховання». В них розміщували рекомендації, щодо змісту виховання на уроках, зокрема й суспільствознавства, друкувалися різноманітні положення й статuti для відповідної мети. Такі «Порадники» Наркомос видавав, щорічно. Фактично, це було зумовлено тим, що не існувало чітких настанов щодо відбору матеріалу для предметів гуманітарного напрямку. «Порадники соціального виховання» виступали для вчителів основним орієнтиром для здійснення їхньої діяльності у формуванні змісту освіти. Саме таким чином визначалось місце історії у новому предметі, її відображення у загальному вивченні суспільних процесів і найголовніше – ступінь прояву для учнів у загальноосвітній середній школі. Цікавим є той факт, що в курсі матеріал розташовувався не хронологічно, як в історії, а тематично²¹.

Отже, у 1920–ті рр. більшовики ще не мали всієї повноти влади в УСРР. Зазначений стан речей відображався і в освітній сфері, яка в свою чергу переживала етап ліквідації імперської моделі, та спроби на її руїнах створити щось нове. Влада ліквідувала класно-урочну систему, звичний підхід до навчання, але вона не могла просто звільнити неугодних їм вчителів. Навіть розуміючи, що вони несли певні рудименти освітніх категорій ще з періоду Української Револуції, та були вороже налаштовані до партноменклатури. Освітняни, повинні були здійснювати свою роботу з огляду на низький рівень писемності народу і як наслідок – нестачу кваліфікованих робітників.

На відносини між владою та вчителями впливало низьке соціальне забезпечення других. Відсутність шкільних б'юджетів призводили до затримки виплат на місяці. Вчительський стаж не впливав на рівень зарплати. Таким чином більшовики демонстрували ставлення до «старшого покоління» вчителів. Влада була зацікавлена у тому, щоб стрі кадри звільнялись а на їх місце набрати нові. Для отримання ідеологічно «правильних» освітян були зорганізовані з одного боку «чистки» на початку 1920-х рр, з іншого – учительські з'їзди.

Поряд із зазначеними процесами, влада видавала укази, які мали на меті окреслити нову ідеологічну парадигму. Також виходили порадики для вчителів. В сукупності вони повинні були підготувати педагогів до нової візії шкільного виховання. Проте, зважаючи на низьке

References

- Berezivska, L. 2008. Reformuvannya shkilnoyi osviti v Ukraini u XX stolitti [Reforming school education in Ukraine in the twentieth century]: monografiya. Kyiv. 116 [in Ukrainian].
- Danilenko, V. 1992. Ukrainizatsiya: zdobutki i vtrati (20-30-ti roki) [Ukrainization: gains and losses (20-30s)]. Problemi Istoriyi Ukraini: fakti, sudzhennya poshuki [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]. Kyiv. 2. 79 [in Ukrainian].
- DolIngo, M. 1924. Materialne stanovische robitnikiv osviti na Ukraini [The financial situation of educators in Ukraine], Radyanska osvita [Soviet education]. 3-4. 112-116 [in Ukrainian].
- Dyatlova, O. 2007. IntegrovanI navchalnI posibniki z suspilstvoznachnih distsiplin 20-tih - poch. 30-tih rr. XX st. [Integrated textbooks on social science disciplines of the 20-ies – early 30-ies of the twentieth century]. Naukoviy visnik Izmayil'skogo derzhavnogo humanitarnogo universitetu: Zbirnik naukovih prats [Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities: Collection of scientific works]. Izmayil. 22. 62-66 [in Ukrainian].

²¹ Гринько, Г. 1921. Соціальне виховання дітей. Порадник по соціальному вихованню дітей. Упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР. Харків. Всеукр. держ. вид-во. 1. С. 85.

- Evseeva, E. 2001. Emigrantskaya i sovetskaya vysshaya shkola 20-h gg. [*Integrated students from suspicion research disciplines 20 - quiet - poch. 30-quiet rr. XX century*]. Novyyi istoricheskiy vestnik [*New historical bulletin*]. Moskva. 1. 43-61 [in Ukrainian].
- Grinko, G. 1921. Sotsialne viovannya ditey. Poradnik po sotsialnomu viovannyyu ditey [*Social education of children. Guide to social education of children*]. Uporyad. Tsensotsviih Narkomosviti USRR. Harkiv. Vseukr. derzh. vid-vo. 1. 85 [in Ukrainian].
- Kulchitskiy, S. 2013. Chervoniy viklik. IstorIya komunIzmu v UkraYini vId yogo narodzhennya do zagibelli. [*Red call. History of communism in Ukraine from its birth to its death*]. Kniga 1. Kyiv: Tempora. 305-310. [in Ukrainian].
- Likarchuk, I. 2002. MInIstri osvIti UkraYini. [*Ministers of Education of Ukraine*]: monografIya. V 2-h t. T. 1 (1917–1943 rr.). Kyiv, Vidavets O. Eshke. 9-43 [in Ukrainian].
- Mamontov, Ya. 1925. Scho take pedagogIchna sistema [*What is the pedagogical system*]. Radyanska osvIta [*Soviet education*]. 5. 13. [in Ukrainian].
- Moroz, A. 1976. Likvidatsiya nepismennosti i rozvitok zagalnoyi osviti trudyaschih v 1921–1925 rokah. [*Elimination of illiteracy and the development of general education of workers in 1921–1925*]. UIZh [Ukrainian Historical Journal]. 8. 111-116. [in Ukrainian].
- Natsionalna osvita I formuvannya ukrayinskoyi modernoyi natsiyi u 1921–1934 rokah: Evropeyski tendentsiyi ta radyanski realiyi. [*National education and the formation of the Ukrainian modern nation in 1921–1934: European tendencies and Soviet realities*]. 2012. Kyiv: Vid-vo NPU Im. M. Dragomanova. 12 [in Ukrainian].
- Shumskiy, O. 1925. Na tretomu frontI (Do uchitelskogo z'yizdu) [*On the third front (Before the teachers' congress)*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 5 [in Ukrainian].
- Siropolko, S. 2001. IstorIya osviti v UkraYini [*History of education in Ukraine*]. Kyiv. Nauk. Dumka. 912 [in Ukrainian].
- Smagin, I. 2010. Pidruchnik iz suspIstvoznavstva v ukrayinskiy shkoli 1920–1990 rr.: problemi stvorennya i funktsionuvannya: monografIya [*Textbook of social sciences in the Ukrainian school of 1920–1990: problems of creation and functioning*]. Zhitomir. obl. In-t. Pislyadiplomnoyi ped. osviti. Zhitomir. 24 [in Ukrainian].
- Solodub, P. 1925. Revolyutsiya y narodniy uchitel [*Revolution and the national teacher*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 9-11 [in Ukrainian].
- Zatonskiy, V. 1923. Do radyanskogo vchitelstva [*To Soviet teaching*]. Radyanska osvita [*Soviet education*]. 1. 6-14.
- Central State Archive of the Highest Bodies of Power and Administration of Ukraine. F. 539. Op.Z. Spr. 1393. Ark.152 [in Ukrainian].